

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՈՒՆԸ, ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ԵՎ Կ. ՊՈԼՍԻ ՀԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

Մարիամ Հովսեփյան

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

ՀՀ, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4

Էլ. հասցե՝ mariamhovsepian@mail.ru

Հոդվածը ներկայացվել է 13.05.2023, գրախոսվել է 16.05.2023, ընդունվել է տպագրության 11.12.2023

ORCID: 0009-0005-9696-4246

DOI: 10.53548/0320-8117-2023.3-86

Ներածություն

Մուդրոսի զինադադարից¹ հետո Հայկական հարցի լուծման համար ստեղծված միջազգային բարենպաստ հանգամանքները մեկ-երկու տարվա ընթացքում փոխվում են ի վնաս հայության նպատակների ու շահերի: Իրադարձությունների հետագա ընթացքը նպաստում է հոգուտ Առաջին աշխարհամարտում պարտված Օսմանյան Թուրքիայի կառավարման համակարգի վերափոխման և վերակազմավորման: Այս համատեքստում կարևոր մի քանի փաստի վրա պետք է ուշադրություն դարձնել.

- Փարիզի խաղաղության կոնֆերանսի երկարատև ընթացքն ու որոշումների կայացման ձգձգումները.

- Սևրի հաշտության պայմանագրի անվավեր մնալը և թեկուզ այդ վիճակով Թուրքիայի մասնատման կամ իրականում բավական փոքր տարածքի վրա դրա պահպանման վտանգի գործոնը.

- պատմության հորձանուտում Մուստաֆա Քեմալի հայտնվելը.

- Միլլի կամ Քեմալական շարժման հաղթարշավը և Ազգային ուխտի հավատամքի հռչակումը.

- Խորհրդային Ռուսաստանի հայտը միջազգային ասպարեզում և մասնավորապես Մուստաֆա Քեմալի հետ բազմակողմանի ու սերտ համագործակցությունը.

- Հայաստանի առաջին հանրապետության անկումը և խորհրդայնացումը.

- Ալեքսանդրապոլի, Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերը.

- Լոնդոնի և Լոզանի խորհրդաժողովները և Լոզանի պայմանագիրը.

- Թուրքիայի Հանրապետության հռչակումը:

Հայոց ազգային տան առաջարկը Հայկական հարցի համատեքստում

¹ Մուդրոսի զինադադարը կնքվել է 1918 թվականի հոկտեմբերի 30-ին:

Վերլուծական հայացք ձգելով պատմական հիշյալ կարճ ժամանակահատվածում Հայկական հարցին առնչվող բոլոր իրադարձությունների ու դեպքերի, հայ-թուրքական, հայ-ռուսական, հայ-եվրոպական փոխհարաբերությունների և շփումների վրա՝ փաստենք, որ, ի տարբերություն դիվանագիտական ոլորտում նորաթուխ հայ բանակցողների անփորձությանն ու անճարակությանը, թուրքական կողմը, հիմնվելով նախորդ դարերի փորձառության վրա, օգտվելով Խորհրդային Ռուսաստանի և Անտանտի երկրների, ինչպես նաև եվրոպական մեծ տերությունների միջև առկա աշխարհաքաղաքական շահերի բախումից, կարողանում է ոչ միայն, ինչպես ժողովրդական առածն է ասում՝ «ջրից չոր դուրս գալ», այլև Լոզանում 1923 թ. հուլիսի 24-ին կնքում է սեփական երկրի համար շահավետ հաշտության պայմանագիր:

Թուրքական իշխանությունները փորձում են մեկընդմիջ ազատվել Հայկական հարցից: Նրանք դա սկսում են դիտարկել իրենց երկրում ապրող հայկական կրոնական փոքրամասնության ներքին խնդիր, որի լուծման գործին իրավունք չունեն խառնվելու միջազգային հանրությունը: Այս գործընթացների ու փոխված աշխարհաքաղաքական պայմանների հետևանքով «դե ֆակտո» և «դե յուրե» իրավիճակ է փոխվում հայոց պայքարի ակնկալիքների առումով:

Մեծ տերությունները սկզբում հակվում են Արևմտյան Հայաստանի որոշակի փոքր տարածքի վրա կոտորածներից փրկված արևմտահայության համար ազգային օջախ կամ տուն հիմնելու² գաղափարին: 1921 թ. փետրվարի 26-ից մարտի 12-ը տեղի ունեցած Լոնդոնի 3-րդ կոնֆերանսում, որտեղ ներկա էին Առաջին աշխարհամարտի մասնակից պետությունները, առաջարկ է արվում վերանայել Սևրի պայմանագրի՝ Հայկական հարցին վերաբերող հոդվածները³: Քննարկումներն ավարտվում են Թուրքիայի արևելյան նահանգներում արևմտահայոց օջախ հիմնելու հայտարարությամբ, որի կայացման գործին աջակցելու համար որևէ երկիր պարտավորություն չէր ստանձնում: Թուրքական պատվիրակությունը մերժում է այդ առաջարկը: Այնուհանդերձ, Հայկական տան կամ օջախի ստեղծման հարցը քննարկվում է նաև Լոզանի կոնֆերանսում, որը տեղի է ունենում 1922 թ. նոյեմբերի 20-ից մինչև 1923 թ. հուլիսի 24-ը⁴: Թուրքական կողմը, նկատի ունենալով այն հանգա-

² ««Հայկական ազգային օջախի» ստեղծման գաղափարը ծագել է ԱՄՆ հայասերների միջավայրում և դիվանագիտական շրջանառության մեջ դրվել Եվրոպայում», - կարդում ենք ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի հրատարակած «Հայոց պատմություն» բազմահատորյակում (Հայոց պատմություն 2010, 647): «Հայկական ազգային օջախ» դիվանագիտական եզրույթը շրջանառության մեջ է մտել 1921 թվականի փետրվարի 21-ից մարտի 14-ը տեղի ունեցած Լոնդոնի 3-րդ կոնֆերանսում Առաջին աշխարհամարտում դաշնակից տերությունների կողմից, երբ աշխարհաքաղաքական փոփոխված պայմանների պատճառով պետք է վերանայվեին 1920 թվականի օգոստոսի 10-ին կնքված Սևրի հաշտության պայմանագրի՝ Հայաստանին վերաբերող դրույթները (Հայկական հարց հանրագիտարան 1996, 223):

³ Հայոց պատմություն 2010, 647:

⁴ Հայկական հարց հանրագիտարան 1996, 161:

մանքը, որ փաստորեն Լոնդոնի վերոհիշյալ կոնֆերանսում Սևրի անվավեր մնացած պայմանագիրը Հայկական հարցի առումով մի կողմ էր դրվել, և օդի մեջ առաջարկ էր արվել Հայկական օջախի մասին, այստեղ ևս դրա գոյությունը կտրականապես մերժում է: Սրա հետևանքով հայությունը զրկվում է Սևրի չվավերացված պայմանագրով իր համար սահմանված անկախ պետություն ունենալու հնարավորությունից: Մինչ այդ հիշյալ խնդիրը քննարկվում էր Թուրքիայի ազգային փոքրամասնությունների համատեքստում:

Հայոց ազգային տան հարցի քննարկումներից հետո Լոզանի կոնֆերանսում թուրքական պատվիրակության դիվանագիտական հետևողական և արհեստավարժ աշխատանքի ու գործադրած համառ ջանքերի շնորհիվ առաջիկայում կնքվելիք պայմանագիրը մշակելիս հաշվի չեն առնում Մեծ Բրիտանիայի արտգործնախարար լորդ Ջորջ Նաթանիել Քերզոնի այն առաջարկը, որի համաձայն՝ արևմտահայությունը պետք է ապրեր սեփական տարածքում: ԳԱԱ ՊԻ հրատարակած «Հայոց պատմություն» բազմահատորյալում կարդում ենք հետևյալը. «Քերզոնը մատնացույց էր անում Թուրքիայի ասիական տարածքի որևէ մաս հյուսիսարևելյան նահանգներում կամ Կիլիկիայի ու Սիրիայի հարավարևելյան սահմանագծի վրա»⁵: Անտեսվում է նաև հայերի միասնական պատվիրակության ներկայացրած հուշագիրը, որտեղ ներկայացված էին Հայկական ազգային օջախի երեք տարբերակ: Դրանցից առաջինով նախատեսվում էր այն ստեղծել ԱՄՆ նախագահ Վուդրո Վիլսոնի գծած Հայաստանի տարածքի սահմաններում, երկրորդում առաջարկվում էր ընդարձակել Խորհրդային Հայաստանի տարածքն Արևմտյան Հայաստանի տարածքի որոշ հատվածով և Սև ծով ելք ունենալու հնարավորությամբ, իսկ երրորդ տարբերակով այն պետք է հիմնվեր Կիլիկիայում⁶: Թուրքական պատվիրակությունը մերժում է այն բոլոր առաջարկները, որոնք կարող էին ինչ-որ կերպ վնասել կամ վտանգել իրենց պետության ամբողջականությանը, ինչպես և եթե դրանք հակասում էին Մուստաֆա Քեմալի ու Միլլի շարժման առաջ քաշած և 1920 թ. հունվարի 28-ին Թուրքիայի խորհրդարանում ընդունված ու հաստատված թուրքերի Ազգային ուլտիմ⁷:

Պետք է նկատի ունենալ, որ բռնությամբ տարբեր ժողովուրդների պատմական տարածքները զավթելով և հիմնելով հսկայաճավալ կայսրություն՝ թուրքական իշխանությունները դրանք մինչ օրս համարում են իրենց հայրենի

⁵ Հայոց պատմություն 2010, 649:

⁶ Հայոց պատմություն 2010, 648:

⁷ Մելքոնյան, 68-70: <https://artsakhlib.am/wp-content/uploads/2020/09/%D5%8C%D5%B8%D6%82%D5%A2%D5%A5%D5%B6-%D5%84%D5%A5%D5%AC%D6%84%D5%B8%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D4%B9%D5%B8%D6%82%D6%80%D6%84%D5%AB%D5%A1%D5%B3%D5%AB-%D6%84%D6%80%D5%AB%D5%BD%D5%BF%D5%B8%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D6%83%D5%B8%D6%84%D6%80%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%BD%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D5%AD%D5%B6%D5%A4%D3%AB%D6%80%D5%A8-%D4%BC%D5%B8%D5%A6%D5%A1%D5%B6%D5%AB-%D5%A2%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%AF%D6%81%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%B8%D6%82%D5%B4.pdf>

երկիրը: Նրանք ակնկալում են մասնավորապես հայերից, որ երբևիցե չպահանջեն Արևմտյան Հայաստանի գրավյալ տարածքները՝ միտումնավոր մոռանալով դրանց պատկանելությունը հայ ժողովրդին ի սկզբանե, երբ նրանք այդտեղ էին ապրում մարդկության ստեղծման ժամանակներից: Հենց այս մտածողությամբ էին պայմանավորված Լոզանում թուրքական պատվիրակության պնդումները Հայոց ազգային տուն ստեղծելու առաջարկի կապակցությամբ: Պատվիրակության անդամները նշում էին, թե Թուրքիան այնպիսի տարածք չունեի, «որը կարելի լիներ որևէ կերպ անջատել մայր հայրենիքից»⁸: Ասում էին, որ հայերն արդեն ունեն անկախ պետություն՝ Խորհրդային Հայաստանը, որն էլ նրանց համախմբման օջախը պետք է դառնար⁹:

Փաստենք, որ այդ ժամանակահատվածում Թուրքիան կարողանում է իր կամքը թելադրել Հայկական հարցում մեծ տերություններին՝ որոշում կայացնելու խնդրում, որոնք, կրկին ելնելով շահադիտական մոտեցումներից, Լոզանի պայմանագրի մեջ անգամ չեն հիշատակում հայերի ու նրանց իրավունքների մասին¹⁰: Լոզանի կոնֆերանսից և պայմանագիրը կնքելուց հետո արդեն Թուրքիայի Հանրապետության համապատասխան կառույցները մի քանի տարվա ընթացքում ընդունում են օրենքներ, որոնցով ոչ միայն փորձում են օրինականացնել հայրենի բնակավայրերից տեղահանված արևմտահայությունից խլված նրանց ողջ նյութական հարստության թալանը, այլև անհնար են դարձնում նրանց վերադարձն իրենց բնօրրան հայրենիք:

Թուրքական իշխանությունները կայացնում են ապօրինի որոշումներ՝ փորձելով թաքցնել մարդկության դեմ գործած սեփական հանցագործության չջնջվող հետքերը: 1923 թ. սեպտեմբերին «Հաշվառման մասին» օրենքում կատարված փոփոխության համաձայն՝ արևելյան նահանգներից և Կիլիկիայից արտագաղթած արևմտահայերին արգելվում էր վերադառնալ Թուրքիա¹¹: «Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն» բուհական դասագրքից տեղեկանում ենք. «1927 թ. մայիսին հրապարակվեց կառավարության օրենքը, համաձայն որի՝ Թուրքիայի քաղաքացիություն չէին ստանում բոլոր նրանք, ովքեր չեն եղել երկրի տարածքում «ազատագրական պայքարի» տարիներին, ինչպես նաև արտասահմանում եղածները՝ 1923-ից (Լոզան) մինչև սույն օրենքի (1927 թ. մայիս) ընդունումը: Այս որոշումները իրավական առումով չեզոքացրին հայերի պահանջները սեփականության նկատմամբ: Հայ փախստա-

⁸ Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923) 1972, 749:

⁹ Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923) 1972, 749:

¹⁰ Հայոց պատմություն 2010, 649:

¹¹ Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն 2014, 78:

կանների Կենտրոնական կոմիտեի միջոցով Ազգերի լիգային ուղղված բողոքներն անարդյունք էին, դրանք մերժվում էին Թուրքիայի կողմից»¹²:

Հայոց ազգային տան առաջարկի և Հայկական հարցի վերաբերյալ քննարկումները ժամանակի պոլսահայ պարբերականների էջերում

Դիտարժան էին բարձր վարկանիշ ունեցող երկու օրաթերթերի՝ ՀՅԴ Արևմտյան բյուրոյի «Ազատամարտ» պաշտոնաթերթի իրավահաջորդ, բայց արդեն մամուլի ոչ պաշտոնական ներկայացուցիչ «Ճակատամարտի» և ռամկավարների ոչ պաշտոնական մամուլի օրգան «Ժողովուրդի ձայնը. Ժամանակի» հրապարակումները: Պետք է ասել, որ դրանք գրեթե ամենօրյա կտրվածքով անդրադարձել են վերոհիշյալ խնդիրներին: Ընդ որում, երկու պարբերականն էլ խիստ մտահոգվում էին արևմտահայության հետագա ճակատագրին առնչվող իրադարձությունների ընթացքով: Լոնդոնի, Լոզանի խորհրդաժողովներում Հայկական հարցի վերաբերյալ ծավալված բանավեճերն առաջին էջերում էին տեղ գտնում: Տպագրում էին հայանպաստ ելույթներ, Հայոց ազգային տուն հիմնելու օգտին բարձրաձայնող խորհրդաժողովականների հետ հարցազրույցների թարգմանություններ արտասահմանյան թերթերից: Հրապարակումների մեջ տեղ էին հատկացնում նաև թուրքական պատվիրակությունների և Քեմալական շարժման ակնառու ներկայացուցիչների, Կ. Պոլսի թուրքական պարբերականների տեսակետներն այդ առնչությամբ, որոնք զետեղում էին առանց մեկնաբանությունների:

1921-1923 թթ. «Ճակատամարտը» և «Ժողովուրդի ձայնը. Ժամանակն» իրենց առաջնորդողների ու խմբագրականների համար բավական հաճախ էին թեմա դարձնում ողջ հայությանն անհանգստացնող այդ ճակատագրական խնդիրների լուսաբանումը: Կան նաև բազմաթիվ վերլուծականներ, որոնցում արտահայտված են խմբագրության անդամների սպասումներն ու ակնկալիքները մասնավորապես մեծ տերություններից: Ընդ որում, հարկ է նշել հետևյալը.

- «Ճակատամարտը» ու «Ժողովուրդի ձայնը. Ժամանակն» գրեթե համակարծիք էին հայության հետագա ճակատագրին վերաբերող հարցերում՝ հասկանալով, որ թուրքական իշխանությունների նպատակը արևմտահայության փրկված բեկորներին հայրենի երկրից դուրս մղելն ու առանց անկյուն թողնելն էր.

- ռամկավարների ոչ պաշտոնական մամուլի օրգանը Հայաստանի առաջին հանրապետության և հայոց կարճատև պետականության կորստի պատճառների վերլուծությամբ աչքի ընկնող տարբեր հողվածներում շարունակ մեղադրում էր ՀՅԴ պետական այրերին՝ մասնավորապես Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրը կնքելու և Սիմոն Վրացյանի կողմից Մուստաֆա Քեմա-

¹² Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն 2014, 78:

լին օգնության խնդրանքով դիմելու կապակցությամբ, ընդ որում, այդ մեղադրանքները բավական կոշտ էին, և հաճախ լրագրողների կողմից հաշվի չէին առնվում պատմական կոնկրետ և հայության համար խիստ անբարենպաստ հանգամանքները.

- ՀՅԴ ոչ պաշտոնական մամուլի օրգանն իր հերթին մի շարք հոդվածներում փորձում էր արդարացնել Հայաստանի առաջին հանրապետության պետական այրերի դիվանագիտական առումով բավական դատապարտելի քայլերը՝ հատկապես մատնանշելով Ալեքսանդրապոլի պայմանագրի իրավական հիմքերի բացակայությունը.

- երկու պարբերականն էլ Հայկական հարցի անբարեհույս վիճակի պատճառների մեջ կարևոր տեղ էին հատկացնում խորհրդաթուրքական համագործակցությանը, այդ տարիներին կնքված ռուս-թուրքական պայմանագրերին՝ ընթերցողների ուշադրությունը հրավիրելով դրանց հակահայկական բովանդակության և Հայկական հարցը փակուղի մտցնելու վտանգների վրա.

- պոլսահայ վերոհիշյալ պարբերականների հրապարակումների վերլուծությունը մեզ բերում է այն համոզման, որ Հայկական հարցի համար ստեղծված աննպաստ աշխարհաքաղաքական պայմանները նրանց զգուշավոր էին դարձրել, և արդեն 1923 թ. երկրորդ կեսից թերթերում գրեթե չկային Հայոց ազգային տան կամ արևմտահայերի հետագա ճակատագրին առնչվող հոդվածներ, անգամ լուրեր.

- 1923 թ. երկրորդ կեսից առաջ հիշյալ պարբերականների հրապարակումներից պարզ էր նրանց մոտեցումը, այն է՝ իրենց պատմական հայրենիքում ապրելու իրավունք այլևս չունեցող արևմտահայերը, որոնք հիմնականում ստիպված լքում էին երկիրը, հատկապես դիվանագիտական ոլորտում հայտնված հայրենադարձություն դեպի Խորհրդային Հայաստան կամ արտագաղթ տարբեր երկրների հայկական գաղթօջախներ, այս ամենի հետևանքով դատապարտված էին սփռման աշխարհով մեկ.

- արտագաղթած կամ այլ երկրներում ստիպված հանգրվանած հայ տարագիրների համար վտանգներ կային ուժացման առումով: Բացի այդ՝ նշված ժամանակահատվածում Մեծ եղեռնից փրկված արևմտահայերի զգալի մասը Խորհրդային Հայաստանը չէր համարում իր հայրենիքը և Հայաստան ասելով հասկանում էր Արևմտյան Հայաստանը կամ Վոդրո Վիլսոնի գծած սահմաններով ապագա Հայաստանի տարածքը: Նրանք հենց իրենց հայրենի բնակավայրերում էին ցանկանում ոչ միայն ապրել, այլև ունենալ եթե ոչ պետականություն, ապա առնվազն ազգային ու մշակութային ինքնավար կյանք՝ թեկուզ Հայոց օջախի սահմաններում: Այս շրջանում նշված մտահոգություններով էին համակված ստեպ-ստեպ «Ճակատամարտի» և «Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակի» էջերում տպագրվող վերլուծականները:

«Ճակատամարտի» և «Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակի» հոդվածներն արտացոլում էին հայության ակնկալիքները Հայոց ազգային տան առաջարկի առնչությամբ

«Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ» օրաթերթը 1921 թ. մայիսի 1-ի համարում մեջբերումներ էր անում Կ.Պոլսի թուրքական թերթերից, որոնցում թուրք խմբագիրներն ու լրագրողները վերլուծում էին իթթիհատական իշխանափոխությունից հետո հայերի հետ համագործակցության ծրագրերը և հայոց քաղաքական էլիտայի որդեգրած քաղաքականությունը¹³: «Հայերը Արեւելքի է՛ն մաքուր և թուրքերուն ամէնէն մօտ գտնուող մէկ տարր են: Դարերով միասին և բարութ յարաբերութեամբ ապրող թուրքերը ու հայերը համիտեան ռէժիմին հայ կուսակցութեանց գրգռումներուն հետեանքով և իթթիհատական շրջանին ալ այդ կուսակցութեանց և իթթիհատի յոռի քաղաքականութեան բերմամբ իրարու հետ գժտեցաւ, զիրար զարկին ու կոտորեցան»¹⁴, - գրում էր «Ալեմդարը»: Ապա կոչ էր անում, որ Առաջին աշխարհամարտի ավարտից հետո, երբ Իթթիհատն ու հայկական կուսակցությունները Թուրքիայում այլևս արգելված էին, նախկինում իրար սիրող և հասկացող հայերն ու թուրքերը վերադառնալին անցյալում հաստատված բարիդրացիական հարաբերություններին¹⁵: «Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակը», սակայն, հանդես չէր գալիս որևէ մեկնաբանությամբ և չէր բերում փաստեր, թե իրականում դարեր շարունակ թուրքական իշխանություններն ինչ հայահալած ու հայասպան քաղաքականություն էին իրականացրել: Տպավորությունն այնպիսին էր, որ թերթի խմբագրակազմը համակարծիք էր թուրք լրագրողի տեսակետներին: Այնինչ դա այդպես չէր, և հավանաբար գրաքննության պատճառով էր պարբերականը իրեն չեզոք պահել: Ասվածի վկայությունն է մեկ այլ թղթակցություն, որը Լոնդոնից ուղարկել էր թերթի մասնավոր թղթակից Արշակ Սաֆրաստյանը¹⁶: Նա իր մեկնաբանություններով թարգմանաբար ներկայացնում էր Լոնդոնի թերթերից մեկին Հայոց ազգային տան թեմայով Ալի Ֆէթիի Օքյար բեյի տված հարցազրույցից հատվածներ: Թուրք դիվանագետի և քաղաքական հայտնի այդ գործչի հետևյալ խոսքերն առավել քան բնորոշում էին նրա պետության որդեգրած ուղղությունը Հայկական հարցում: Նա ասում էր. «Թուրքիոյ մէջ Հայաստան չկայ»¹⁷: Անգլիացի հոդվածագիրը գրում էր. «Ֆէթիի պէյի պատասխանը ո ու է տարակոյս չը թողուց, որ իր կառավարութիւնը անհաշտ պիտի գտնուի հանդէպ ո և է հողային զիջողութեան, նոյն իսկ չափաւոր ձեւով հայկական ինքնավար մի նահանգի՝ թրքական ներկայ սահմաններէն ներս: Ֆէթիի պէյ վճռապէս կարգադրուած կը նկատէ

¹³ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1921, 4083 (Թուրքեր-հայեր):

¹⁴ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1921, 4083 (Թուրքեր-հայեր):

¹⁵ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1921, 4083 (Թուրքեր-հայեր):

¹⁶ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1922, 4465 (Հայ-թրքական հարաբերություններ):

¹⁷ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1922, 4465 (Հայ-թրքական հարաբերություններ):

Թուրքիոյ և Երեւանի ներկայ սահմանները՝ դաշնագրով կնքուած թէ՛ հայ հանրապետութեան և թէ՛ Մոսկուայի ռուս կառավարութեան հետ և թէ՛ այդ սահմանները տեւական են անդառնալիօրէն»¹⁸: Ա. Սաֆրաստյանը թղթակցությունն ավարտում էր հռետորական հարցով, այն է՝ թուրք պաշտոնատար անձինք, ի տարբերություն Ֆեթիի բեյի, բարոյական քաջություն կունենա՞ն հայերի հանդեպ վարելու հաշտարար քաղաքականություն. «Գուցէ դեռ փակված չեն ճանապարհները»¹⁹: Նա նաև նշում էր. «Անտեսել նախագահ Ուիլսընի գծած հայկական սահմանները և Սէվդի դաշնագիրը և պնդել միմիայն «Ազգային ուխտ»ի վրայ, ո՛չ մի քայլ առաջ չի տանիր մեզ: Մօտ կէս միլիոն տաճկահայեր այժմ ցիրուցան ու թափառական, կ'սպասեն մի աղիթի՝ վերադառնալու իրենց հայրենիքը ու վերաշինելու իրենց տներն ու տնտեսությունը»²⁰:

Խմբագրականներից մեկում «Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակը» իրավացիորեն փաստում էր, որ Առաջին աշխարհամարտում պարտված և իր պատժին սպասող թուրքական պետությունը «խաղաղօրէն ապրող ժողովուրդի մը վրայ ինկավ և խլեց անոր հողերուն մեծ մասը և անլուր ու քստմնելի խժժութիւններու մատնեց անոր բնակչութիւնը... Թուրքերը տեղահանած և ջարդած են հարիւր հազարաւոր հայեր, կողոպտած են անոնց ամբողջ ունեցածները»²¹: Խմբագրակազմը համոզված պնդում էր, որ Ֆեթիի բեյն իրավունք չունէր հռչակելու արևմտահայերին «ափ մը հող չտալու վարդապետութիւնը»²²՝ ուրանալով հայերի հետ կատարված իրողությունները և ասելով. «Հայ ժողովուրդի հարցը վերջնականապէս փակուած է Երեւանի եւ Մոսկուայի հետ կնքուած դաշնագրերով, և ներկայ սահմանները տեւական են եւ անփոփոխելի»²³:

Թերևս խմբագրության աշխատակիցների այս մոտեցումներում թերությունն այն էր, որ նրանք, դասեր չքաղելով մոտիկ անցյալից, կրկին հույսեր էին կապում մեծ տերությունների հետ, որոնք իբրև թե պաշտպանելու էին արևմտահայության իրավունքները. «Քաղաքակիրթ ազգերու ժողովը որոշած է, որ հատուցում մը ըլլայ այս ժողովուրդի մնացորդին՝ ազատ ու անկախ ապրելու իրաւունքով մը սեփական հայրենիքի մը մէջ... Ի՞նչ յամառութիւնով, որ թուրքեր կ'ուրանան իրողութիւնները և կ'աշխատին խաչել արդարութիւնը, նոյն յամառութիւնով հայ ժողովուրդը պիտի կառչի իրողութիւններուն, իրաւունքին եւ արդարութեան»²⁴:

¹⁸ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1922, 4465 (Հայ-թրքական հարաբերություններ):

¹⁹ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1922, 4465 (Հայ-թրքական հարաբերություններ):

²⁰ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1922, 4465 (Հայ-թրքական հարաբերություններ):

²¹ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1922, 4466 (Ափ մը հող չեն տար):

²² Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1922, 4466 (Ափ մը հող չեն տար):

²³ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1922, 4466 (Ափ մը հող չեն տար):

²⁴ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1922, 4466 (Ափ մը հող չեն տար):

1923 թ. օգոստոսի 1-ին «Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակը», առանց մեկնաբանության, թարգմանաբար տպագրել էր Լոնդոնի «The Times» օրաթերթում զետեղված մի նամակ՝ «Հայ մը» ստորագրությամբ²⁵: Այն միտքն էր արտահայտված, որ «պետութեանց միջամտութիւնը միշտ վնասակար եղած է հայերուն»²⁶: Նամակագիրը վստահեցնում էր. «Վերջին 45 տարիներու փորձառութիւնը մեզի ցուցուցած է, որ մեծ պետութեանց կողմէ հայերու ի նպաստ եղած ամէն միջամտութիւն տեղի տուած է շարք մը դժբախտութիւններու»²⁷: Նա դաշնակից երկրներին առաջարկում էր հանգիստ թողնել հայերին ու չմիջամտել Հայկական հարցի լուծման գործին²⁸: Հնարավոր էր, որ հայության համար այդ խառնակ օրերին «Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակը» պարբերականը համակարծիք էր այդ նամակում հնչեցված տեսակետներին:

«Ճակատամարտ» օրաթերթին նույնպես մտահոգում էին միջազգային տարբեր խորհրդաժողովներում քննարկվող արևմտահայության հետագա ճակատագրի և այդ համատեքստում Հայոց ազգային տուն հիմնելու գաղափարին կողմ և դեմ տեսակետների բախման վերջնական արդյունքը: Պարբերականը հանգամանորեն անդրադառնում էր Ալեքսանդրապոլի պայմանագրի կնքման հանգամանքներին և իրավական առումով դրա լեգիտիմության հարցին, Առաջին հանրապետության խորհրդայնացման գործընթացին, ծայր առած ու տապալված փետրվարյան ապստամբությանը և դրա պարտության պատճառներին, ռուս-թուրքական համաձայնությանը և կնքած պայմանագրերին, որոնք առնչվում էին Հայկական հարցին: Հատկապես բնորոշ էր Փարիզից ուղարկված «Հայաստան խորհրդաժողովին առջև» մասնավոր թղթակցությունը²⁹: Այստեղ ներկայացված էին Լոնդոնի խորհրդաժողովի այն նիստի մանրամասները, որտեղ ելույթ էին ունեցել հայկական պատվիրակության ղեկավարները՝ Պողոս Նուբարն ու Ավետիս Ահարոնյանը: Ըստ այս հրապարակման՝ վերջինները կարծես չէին ուզում ընդունել պատմական նոր իրողությունը, որը նպաստավոր էր թուրքական պետության ապագայի համար: Այսինքն՝ դաշնակիցներն արդեն հաշվի չէին առնում Սևրի պայմանագիրը և հակված էին Թուրքիայի հետ հաշտության նոր պայմանագիր կնքելուն, որտեղ նկատի էին ունենալու հենց նրանց պահանջները Հայկական հարցի առումով: Ու կարևոր չէին մեր պատվիրակների բոլոր իրավացի և արդար փաստարկները հայոց դատի պաշտպանության տեսանկյունից, քանի որ

²⁵ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1923, 4753 (Պետությանց միջամտությունը միշտ վնասակար եղած է հայերուն):

²⁶ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1923, 4753 (Պետությանց միջամտությունը միշտ վնասակար եղած է հայերուն):

²⁷ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1923, 4753 (Պետությանց միջամտությունը միշտ վնասակար եղած է հայերուն):

²⁸ Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1923, 4753 (Պետությանց միջամտությունը միշտ վնասակար եղած է հայերուն):

²⁹ Ճակատամարտ 1921, 709 (Հայաստան խորհրդաժողովին առջև):

նրանց առջև դնում էին Խորհրդային Հայաստանի գոյության, թուրքական իշխանությունների հետ խորհրդային կառավարության համագործակցության, հայաթափված Արևմտյան Հայաստանի վերաբերյալ և այլ հակափաստարկներ: Բնորոշ է Ա. Ահարոնյանի ելույթից այս հատվածը. «Անձանոթ են ինձի դաշնակիցներու նոր տեսակետները, որոնք հետեւանք են նոր հանգամանքներու: Բայց Հայաստանի կառավարության համար այդ նոր հանգամանքները ոչ մէկ ձեւով չեն կրնար խախտել Սէվրի դաշնագրին տրամադրութիւնները՝ յօգուտ մեր երկրին... Մենք չենք կրնար այդ դաշնագրէն հրաժարիլ: Թուրքերը... կ'ըսեն, թէ Կովկասեան Հայաստանը պօլշեփկ դարձած է, և թէ Թրքահայաստանի մէջ ալ հայ չկայ, հետեւաբար հայ պետութիւնը այլևս չի կրնար գոյութիւն ունենալ՝ առանց Հայաստանի»³⁰: Նա վստահեցնում էր, որ անկախ այն հանգամանքից, որ մեծ տերությունները Հայկական հարցը հօգուտ հայերի չեն լուծի, հայ ժողովուրդը «երբեք իր նուիրական հողերէն չպիտի հրաժարի»³¹: Այս խոսքերին Պողոս Նուբարն ավելացնում էր հետևյալը. «Այսքան զոհողութիւններէ ետք հայ ժողովուրդը չի կրնար հրաժարիլ Սէվրի դաշնագրով իրեն տրուած իրաւունքներէն: Եթէ պօլշեփկները գրաւած են Կովկասեան Հայաստանը, այդ փաստը չի կրնար ոչնչացնել հայ պետութիւն կազմելու մեր իրաւունքները, քանի որ Թրքահայաստանի հողերը կան: Այդ հողերն են, որ կը կազմեն հայ պետութեան հիմունքը, և Հայկական հարցը անոնց կապուած է իր ծագումով»³²: Այստեղ պետք է նշել, որ իրականում Ա. Ահարոնյանն ու Պ. Նուբարը Լոնդոնի խորհրդաժողովում հասկացնել էին տալիս, որ Հայկական հարցի բովանդակությունը փոխվել էր՝ բարենորոգումների խնդրից վերածվելով իր պատմական տարածքներում միացյալ ու անկախ պետականություն ձեռք բերելու պահանջատիրության, որն ամրագրված էր թեկուզ Սևրի միջազգային պայմանագրով ու ԱՄՆ նախագահ Վուդրո Վիլսոնի գծած Իրավարար վճռի միջազգային իրավունքի փաստաթղթով: Պարզապես այդ խնդրով առ այսօր չեն զբաղվել ո՛չ խորհրդայնացված, ո՛չ էլ անկախացած Հայաստանի Հանրապետության իշխանությունները: Իսկ ժամանակին Լոզանի խորհրդաժողովը, սակայն, հօդս էր բարձրացրել հայության հույսերը՝ իրենց հայրենի հողերում գեթ ազգային օջախ ունենալու հարցում:

«Հայկական հարցը Լոզանի մեջ» ենթավերնագրի ներքո համարյա ամենօրյա կտրվածքով ներկայացվող նյութերը պատկերացում էին տալիս Հայոց ազգային տան առաջարկի շուրջ ծավալվող քննարկումների, տեսակետների բախման և ընդհանուր տրամադրվածության մասին: Դրանք տարբեր երկրներում Մեծ եղեռնից հետո ապաստանած արևմտահայությանը որևէ

³⁰ Ճակատամարտ 1921, 709 (Հայաստան խորհրդաժողովին առջև):

³¹ Ճակատամարտ 1921, 709 (Հայաստան խորհրդաժողովին առջև):

³² Ճակատամարտ 1921, 709 (Հայաստան խորհրդաժողովին առջև):

դրական բան չէին խոստանում: 1922 թ. դեկտեմբերի 16-ի համարում, օրինակ, «Ճակատամարտն» ընթերցողներին տեղեկացնում էր, որ Լոզանի կոնֆերանսին մասնակցող թուրքական պատվիրակությունը դեմ էր Հայոց ազգային տան ծրագրին՝ ասելով. «Հայերը ապագային կրնան համերաշխօրէն ապրիլ թուրքերուն հետ, անոնք պաշտպանութեան պէտք չունին, և Հայ ազգային տան խնդիրը ընդունելի չէր»³³: Թուրքական թերթերից մեկից թարգմանաբար տպագրած հոդվածում գրված էր հետևյալը Հայոց ազգային տան հետ կապված վերլուծականում. «Մենք այս երկրին մէջ չենք կրնար յոյներուն և հայերուն հետ ապրիլ... Կամ մենք պէտք է ելլենք, կամ անոնք... Խորհրդաժողովը ինչ կ'ուզէ թող մտածէ եւ ինչ որոշում կ'ուզէ թող տայ, մեր բուն նպատակը, մեր որոշումը և մեր ուզածը պէտք է, որ ըլլայ: Ո՛չ մէկ ուժ չի կրնար մեզ ետ դարձնել այդ որոշումէն»³⁴: Կրկին թուրքական մամուլից արտատպած նյութում Թուրքիայում ապրելու համար պահանջում էին հրաժարվել առանձնաշնորհումներ ունենալու և հայկական տուն հիմնելու պահանջներից. «Անմտութիւն է կարծել, որ մեր կողմէ գիտակցօրէն հաւանութիւն պիտի յայտնուի այս տեսակ բանի մը համար: Ոչ մէկ թուրք պիտի գտնուի՝ Հայկական տունի մը պահանջը ընդունող... Մեր որոշումը վճռական և մեր հաստատամտութիւնը անյողողող է ինչպէս յունական, նոյնպէս և Հայկական տան հարցին մասին... Ասկէ վերջ Թուրքիան թուրքերուն է»³⁵:

«Ճակատամարտը» վերլուծում էր իր հոդվածներում և խմբագրականներում Հայոց ազգային տուն հիմնելու խնդրին առնչվող իրադարձությունները, միջազգային խորհրդաժողովներում ծավալվող քննարկումներն ու առաջարկները, ինչպես նաև Հայկական հարցն էր նրա ուշադրության կենտրոնում: Մեծ եղեռնից հետո աշխարհով մեկ ցիրուցան հայությանն իր բնօրրան հայրենիք վերադառնալն արգելող օրենքներից ու որոշումներից քաջատեղյակ օրաթերթը գրում էր. «Մեր փնտռածը գաղութ չէ... Մեր ժողովուրդին ապագայ գոյութիւնը կը պահանջէ ոչ թէ աւելի եւս շեշտել նախկին ցրոած վիճակը, այլ, ընդհակառակը, կեդրոնաձիգ զօրաւոր ուժով մը մէկտեղել հեռաւոր գաղութները... Այս տեսակէտով յարմարագոյն լուծումն է ոչ թէ աչքերը յառել հեռաւոր օվկիանոսներու, այլ բուն իրականութեան՝ Հայաստանի Հանրապետութեան, ինչքան ալ անողոր ըլլան հոն տիրող քաղաքական եւ տնտեսական պայմանները՝ ցեղը բարոյական մահացումի չենթարկելու համար»³⁶:

Պարբերականը կարևորում էր ազգային դիմագծի պահպանումը տարբեր երկրներում հայտնված հայերի համար՝ կոչ անելով նրանց միայն իրենց ֆիզիկական ապահովությամբ չբավարարվել, վերջնական բնակություն չհաս-

³³ Ճակատամարտ 1922, 3068 (Հավիտենական փոխանցումը):

³⁴ Ճակատամարտ 1922, 3068 (Կամ ամեն ինչ, կամ բնավ):

³⁵ Ճակատամարտ 1922, 3079 (Մեր գլխուն Հայկական հարց մըն ալ կը հանեն):

³⁶ Ճակատամարտ 1922, 3063 (Մեր փնտրածը գաղութ չէ):

տատել Մայր հայրենիքից անչափ հեռու երկրներում³⁷. «Մեր գլխատր ճիգը պիտի ըլլայ մարմնով ալ, ոգիով ալ ողջ պահել այս հալածական բազմութիւնները, ուշ-կանուխ զանոնք հայրենիք փոխադրելու համար: Ուրիշ խնդիր, եթէ որոշեր են զանոնք վերածել բոշաներու սերունդի մը: Այն ատեն թող երթան ոչ միայն մինչեւ Պրագիլիա, այլև Հռոյ Երկիր, Իսլանտիա, Կրօնլանտա կամ Զանգիպար, - ուր որ կարելի է մորթը պահել և հաց ճարել... Ձուլումը անխուսափելի է այդ խառնածին վայրերուն մէջ»³⁸:

Եզրակացություններ

Պոլսահայ վերոհիշյալ պարբերականների հրապարակումների վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ Հայոց ազգային տան կամ արևմտահայերի հետագա ճակատագրին առնչվող խնդիրները եղել են իրենց համար առաջնային: «Ճակատամարտի» և «Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակի» էջերում տպագրվող վերլուծականները, հարցազրույցները և թարգմանական նյութերն ասվածի վկայությունն են: Կուսակցական տարբեր պատկանելության այս օրաթերթերը համակարծիք էին Մեծ եղեռնին, արևմտահայերի ունեցվածքի յուրացմանը, հայրենագրկմանը և ապագային առնչվող հարցերում, այդ թվում՝ առնվազն Հայոց ազգային տուն ունենալու, իսկ դրա անհնարինության դեպքում՝ Խորհրդային Հայաստանի շուրջ համախմբվելու կամ այնտեղ ապրելու տեսակետներում: Վերլուծական հոդվածներում տեսնում ենք, թե ժամանակի պահանջների թելադրանքով ինչպես են փոխվում լրագրողների տեսակետները Հայկական հարցի բովանդակության առումով: Նրանք հանգում են այն եզրակացության, որ հայության հետագա համախմբման և ուժացումից փրկման համար անհրաժեշտ է պաշտպանել պետականություն ունենալու գաղափարն ու վառ պահել բռնազավթված հայրենիքին վերատիրանալու պայքարի ջախը՝ չբավարարվելով Ազգային տուն ունենալու սին խոստումներով: Ավելացնենք, որ հայոց պահանջատիրության և Հայկական հարցի լուծման հիմնական տարբերակներից մեկն այն կարող է լինել, որ հայերն ունենան տնտեսապես հզոր և բարգավաճ պետություն՝ պաշտպանական ամուր համակարգով: Դրան հասնելու առաջին քայլը ազգային մտածողություն և գործելու վճռական կամք ունեցող նվիրյալ անձանց մուտքի ապահովումն է պետական ապարատում, ինչպես նաև համահայկական հավատամքի մշակումն ու աճող սերնդին դրա ուսուցումն են հաջողության հասնելու ճանապարհը: Հավատամք, մարդիկ, ազգային շահի գերակայության քաղաքականության վրա հիմնված պետական ճկուն դիվանագիտություն. այս երեք բաղադրիչների համադրման շնորհիվ թերևս կարելի է հասնել մեր արդարացի պահանջների պարտադրմանը միջազգային հարաբերությունների ասպարե-

³⁷ Ճակատամարտ 1922, 3076 (Բոշաներու սերունդ):

³⁸ Ճակատամարտ 1922, 3076 (Բոշաներու սերունդ):

զում: Ամենակարևորը դիվանագիտության ոլորտում ռոմանտիզմից հրաժարվելն է և հետևել այն սկզբունքին, որ դիվանագիտական հարաբերությունների հիմքում արդարությունը չի ընկած, այլ դրանցում առաջնայինը շահերն են: Կարևոր կռիվներ են պատմական աստեղային ժամը բաց չթողնելը և նպաստավոր հանգամանքներից օգտվել կարողանալը:

Գրականություն

Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն 2014, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 396 էջ:

Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ 1921, Կ. Պոլիս, N 4083, 1922, NN 4465, 4466, 1923, N 4753:

Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923) 1972, Երևան, «Հայաստան», 809 էջ:

Հայկական հարց հանրագիտարան 1996, Երևան, Հակոբ Մեղապարտ տպագրատուն, 428 էջ:

Հայոց պատմություն 2010, հ. 4, գ. 1, Երևան, «Զանգակ-97», 799 էջ:

Ճակատամարտ 1921, Կ. Պոլիս, N 709, 1922, NN 3063, 3068, 3076, 3079:

Մելքոնյան Ռ., Թուրքիայի քրիստոնյա փոքրամասնությունների խնդիրը Լոզանի բանակցություններում. Հայկական ազգային օջախի ստեղծման շուրջ քննարկումներ, pdf: <https://artsakhib.am/wp-content/uploads/2020/09/%D5%8C%D5%B8%D6%82%D5%A> (ներբեռնման օրը՝ 29.03.2023):

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՈՒՆԸ, ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ԵՎ Կ. ՊՈԼՍԻ ՀԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

Մարիամ Հովսեփյան

Ամփոփում

Հայոց ազգային տան առաջարկի և Հայկական հարցի զարգացումների վերաբերյալ քննարկումները բավական ակտիվ էին ժամանակի պոլսահայ պարբերականների էջերում: Դրանք գրեթե ամենօրյա կտրվածքով անդրադարձել են վերոհիշյալ խնդիրներին: Պոլսահայ առաջատար թերթերի հրապարակումների վերլուծությունը մեզ բերում է այն համոզման, որ Հայոց ազգային տան, արևմտահայերի ճակատագրին առնչվող խնդիրները եղել են նրանց համար առաջնային: Հայկական հարցի վերաբերյալ բանավեճերն առաջին էջերում էին տեղ գտնում: Տպագրում էին հայանպաստ ելույթներ, Հայոց ազգային տուն հիմնելու օգտին բարձրաձայնող եվրոպացի դիվանագետների հետ հարցազրույցների թարգմանություններ արտասահմանյան թերթերից: Հրապարակումների մեջ տեղ էին հատկացնում Քեմալական շարժման ակնառու ներկայացուցիչների, Կ. Պոլսի թուրքական պարբերականների տեսակետներին այդ հարցի առնչությամբ: Դրանք զետեղում էին՝ առանց մեկնաբանությունների: Տարբեր կուսակցությունների գաղափարախոս «Ճակատամարտ» և «Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ» օրաթերթերը համակարծիք էին ցեղասպանության, արևմտահայերի ունեցվածքի յուրացման, հայրենագրկման, Հայոց ազգային տուն ունենալու,

իսկ դրա անհնարինության դեպքում՝ Խորհրդային Հայաստանի շուրջ համախմբվելու կամ այնտեղ ապրելու վերաբերյալ տեսակետներում:

Բանալի բաներ՝ Հայոց ազգային տուն, Հայկական հարց, «Ճակատամարտ» օրաթերթ, «Ժողովուրդի ծայնը. Ժամանակ» օրաթերթ, Լոնդոնի III կոնֆերանս, Միլի շարժում, Լոզանի պայմանագիր:

АРМЯНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДОМ, АРМЯНСКИЙ ВОПРОС И АРМЯНСКАЯ ПЕРИОДИКА КОНСТАНТИНОПОЛЯ

Мариам Овсепян

Резюме

На страницах армянских периодических изданий Константинополя активно велись дискуссии относительно предложений Армянского национального дома и по Армянскому вопросу. Анализ публикаций ведущих армянских газет Константинополя приводит к заключению, что проблемы, связанные с судьбой Армянского национального дома и западных армян, были для них первостепенными. Дебаты по Армянскому вопросу занимали первые полосы. Публиковались интервью с европейскими дипломатами, ратовавшими за создание Армянского национального дома. В публикациях по Армянскому вопросу особое внимание уделялось точке зрения видных кемалистов и турецких журналистов, которые были опубликованы без комментариев. Газеты «Азатамарт» и «Жоговурди дзайн: Жаманак» отражали идеологию разных партий, однако все они были едины в вопросах, связанных с Геноцидом армян.

Ключевые слова – Армянский национальный дом, Армянский вопрос, ежедневная газета «Азатамарт», ежедневная газета «Жоговурди дзайн: Жаманак», III Лондонская конференция, движение Милли, Лозаннский договор.

THE ARMENIAN NATIONAL HOUSE, THE ARMENIAN QUESTION AND THE ARMENIAN PERIODICALS OF CONSTANTINOPLE

Mariam Hovsepyan

Abstract

Discussions on the proposal of the Armenian National House on the Armenian question were quite active in the pages of Constantinople's Armenian periodicals of that time. These problems were touched upon almost on daily basis. The analysis of the publications of the leading Armenian newspapers in Constantinople leads us to the conviction that the problems related to the fate of the Armenian National House and the Western Armenians

were primary for them. The debates on the Armenian question were on the front pages. Pro-Armenian speeches, translations of interviews with european diplomats speaking in favor of establishing an Armenian National House were printed. The views of prominent representatives of the Kemal movement in relation to the issue were given space in the publications. "Chakatamart" and "Jhoghovurdi dzayny: Zhamanak" dailies, which represented ideologues of different parties, were in agreement with the fact of the Armenian Genocide.

Key words – Armenian National House, Armenian question, "Chakatamart" daily newspaper, "Jhoghovurdi dzayny: Zhamanak" daily newspaper, III London conference, Mill movement, Lausanne treaty, Armenian periodicals